

безпеки при Раді Міністрів УРСР В.Нікітченко неодноразово повідомляв ЦК КП України Міністерство культури республіки про те, що "приватну збірку українського народного мистецтва в будинку скульптора І.М.Гончара... систематично відвідують націоналістично настроєні елементи, які використовують своє перебування там для ідеологічного впливу на відвідувачів"¹⁹.

Не отримала схвалення з боку радянської влади і функціонування етнографічного музею з писанками, вишиванками, різьбленням в будинку священника села Космач Косівського району Івано-Франківської області Василя Романюка (згодом патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира)²⁰.

Заради справедливості потрібно зазначити, що завдання збереження української культурної спадщини і введення її в широкий обіг вирішувались не лише засобами створення самодіяльних колективів, неофіційних музеїв, неформальних об'єднань. Національно-свідомі сили з когорти шістдесятників використовували для цього наявні в республіці офіційно зареєстровані громадські організації. Так, з утворенням в другій половині 60-х років Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, цілий ряд авторитетних

наукових працівників, діячів культури, краєзнавців-аматорів взяли найактивнішу участь у формуванні його республіканського, обласних, міських та районних правлінь, відповідних секцій і комісій.

Активно співпрацювали з Товариством охорони пам'яток автор "Собору" Олесь Гончар, невтомний ентузіаст музейної справи Іван Гончар, історики Михайло Брайчевський, Олена Апанович, Олена Компан, архітектор Григорій Логвин та багато інших. Завдяки зусиллям цих та інших патріотів української культури вдалося поставити на порядок денний питання спорудження меморіалу на о.Хортиця, увічнення пам'ятних місць з історії українського козацтва, музеєфікацію пам'яток Чигирин, Суботова та Холодного Яру, будівництва унікального етнографічного музею під відкритим небом поблизу м.Києва²¹.

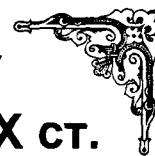
Позитивно оцінюючи діяльність національно-культурних осередків шістдесятників спрямовану на збереження історичної спадщини українського народу, необхідно відзначити і те, що рух шістдесятників сприяв вихованню цілої плеяди борців, що відкрито виступили проти правлячого тоталітарного режиму в Україні.

Олег Бажан

- 1 Шрейдер Ю. Двойственность шестидесятых// Новый мир.-1992.-№9.-С.
- 2 Алексеева Л.М. История инакомыслия в СССР.- Новейший период.-Вильнюс-Москва, 1992.-С. 13.
- 3 Науковий архів Міжнародного науково-просвітницького товариства "Меморіал" (далі - НА "Меморіалу").-Ф. 103, папка "Психіатрія".-С. 108.
- 4 Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України).-Ф. 1, оп. 24, спр. 5653.-Арк. 24.
- 5 Там само.-Арк. 29.
- 6 Алексеева Л.М. Вказ.праця.-С. 13.
- 7 НА "Меморіалу".-Ф. 103, папка "Психіатрія".-Арк. 111.
- 8 Там само.-Арк. 108.
- 9 Там само.
- 10 Державний архів Служби безпеки України (далі - ДА СБУ).-Спр. 68805.-ФП, т. 4.-Арк. 138, 148.
- 11 Там само.-Спр. 69260-ФП, т. 6.-Арк. 108-110.
- 12 Архів УСБУ по Львівській обл.-Спр. П.-2650, т. 1.-Арк. 9; т. 2.-Арк. 329-331.
- 13 ДА СБУ.-Спр. 68805-ФП, т. 4.-Арк. 138, 148.
- 14 Там само.-Спр. 69260-ФП, т. 4.-Арк. 120.
- 15 Український вісник.-Париж-Балтимор, -1972.-Вип. IV.-С. 129.
- 16 Там само.-С. 130.
- 17 Там само.
- 18 ДА СБУ.-Спр. 69260-ФП, т. 14.-Арк. 127.
- 19 ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 25, спр. 183.-Арк. 177.
- 20 Архів УСБУ по Івано-Франк. обл.-Спр. 10123-П, т. 1.-Арк. 29-30, 253.
- 21 Данилюк Ю.З. Відроджуючи сторінки минулого//Збережемо твою славу.-К., 1997.-С. 8.

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО РУХУ ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ РІДНОЇ МОВИ У 60Х-80Х ХХ СТ.

Дослідження питань, пов'язаних із зародженням і діяльністю громадського руху за збереження рідної мови, як протидії політиці русифікації України у 60х-80х рр. має велике наукове значення. В умовах незалежності України це дає можливість виявити шляхи до фор-

мування громадянського спокою в багатонаціональній державі, якою є Україна. З іншого боку, вивчення процесів, пов'язаних із протидією русифікації України, показує вклад української інтелігенції у закладення підвалин незалежності своєї держави, збагачує історичну

науку новим фактичним матеріалом із зазначеної проблематики.

Підкреслимо, що пріоритет у розробці даної проблеми належить перш за все зарубіжним дослідникам, які прагнули глибокого узагальнення у вивченні природи, наслідків політики русифікації України. Помітний внесок у розробку національно культурних питань у цілому зробили Р. Ільницький, А. Камінський, І. Клейнер, І. Лисяк-Рудницький, М. Прокоп¹. Однак їх роботи мали елементи описовості, у деякій мірі хибували тенденційністю. Очевидно це спричинено відірваністю від джерельної бази.

Вітчизняні історики почали торкатися цієї проблеми лише у другій половині 80х років внаслідок послаблення жорсткого ідеологічного контролю. Це створило певні умови появи низки оригінальних різнопланових робіт, які привертала до себе увагу свіжістю у постановці питань, глибиною аргументації і, найголовніше, актуальністю проблематики. Серед них можна відзначити роботи В. Барана, Г. Касьянова, Ю. Курносова, О. Бажана, Ю. Зайцева, А. Кондрацького².

У цих роботах розкрито наслідки політики русифікації України. Зупинимось лише на відправних моментах цього процесу, які мали трагічні наслідки для України і українців і позначилися на розвитку суспільно-політичної ситуації кінця 80х років. Як свідчать архівні джерела у 1986-1987 навчальному році в порівнянні із 1955-1956 роком питома вага учнів у школах з українською мовою навчання зменшилася із 72,8% до 40,6%. Лише п'ята частина дітей перебувала у дошкільних навчальних закладах з ужитком української мови. Яскраво вираженою була тенденція до зменшення числа художніх фільмів на українській мові. Із 329 тис. копій україномовні складали лише 6,1%. Не краще становище було і з книгодрукуванням. Так, у 1967 в Україні із 323 періодичних видань україномовними було лише 126³. Україномовна книжкова продукція в СРСР у 1963 році складала лише 4,3 відсотки при 17 відсотках українського населення. У 1975 році українською мовою було опубліковано 2651 назву книг, російською – 5693. У 1980 р. відповідно: 2164 і 6592⁴.

Звичайно, така політика не могла не викликати негативної оцінки, а також й опору їй. Серед числа тих, хто протестував проти зазначеної політики – представники інтелігенції, робітництва, селян, студентської та учнівської молоді. Громадський рух за збереження рідної мови виявився при проведенні різноманітних офіційних заходів, під час петиційної кампанії, публікаціях самвидаву та ін. Зокрема, про це засвідчить і конференція з питань культури української мови, яку провів Київський державний університет спільно з Інститутом мовознавства 11-15 лютого 1963 року. В ній взяло

участь близько 800 учених, викладачів вищих навчальних закладів, учителів шкіл України. Конференція висловилася за розширення ужитку української мови. І хоча її рішення носили рекомендаційний характер, і проходила вона у рамках офіційно дозволених все ж вона не могла не стурбувати вище політичне і державне керівництво. Про це свідчить те, що у матеріалах, які були видрукувані після проведення заходу видавництвом “Наукова думка” були відсутні виступи, які мали гострий полемічний характер.

У цей період з'являється ряд оригінальних праць, у яких висловлюється глибока стурбованість станом української мови. Такі праці викликали глибокий суспільний резонанс. Серед них поправу можна виділити працю І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Написана на відкритих статистичних джерелах, опублікованих документах у збірниках і монографіях, на основі теоретичної спадщини К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна вона була розцінена існуючою владою “як пасквіль на радянську дійсність”⁵.

Незважаючи на те, що офіційними структурами було все зроблено, щоб замовчати названу працю, вона набула поширення засобами самвидаву і стала помітною подією у колах української інтелігенції. Таке ж звучання дістали праці Івана Геля “Грані культури”, Степана Хмари “Етноцид українців в СРСР”, Олексі Тихого “Роздуми про українську мову та культуру у Донецькій області” та ін. Вони відіграли значну роль у фокусуванні громадської думки навколо проблем збереження української мови, розширення сфери її вжитку.

Не можна обійти і того факту, що в авангарді боротьби за рідну мову у 60х-80х роках знаходилися діячі літератури та мистецтва. Серед них Максим Рильський, Микола Бажан, Андрій Малишко, Володимир Сосюра. Періодика того часу зберегла для нас полум'яні виступи на захист рідної мови письменників Микити Шумила, Любомира Дмитерка, Натана Рибак, Степана Крижанівського, режисера Олександра Скрипченка та багатьох інших.

Активізації громадського руху за збереження рідної мови у 60х роках сприяв вихід у світ роману Олеся Гончара “Собор”. Центральною фігурою його був образ Володьки Лободи, котрий зневажає і принижує культуру свого народу, його традиції, нищить паростки духовності. У цілому підкреслимо, що роман Олеся Гончара “Собор” значною мірою будив суспільну свідомість, змушував широкий загал замислюватися над проблемами майбутнього українського народу.

У середині 60х років у рух за збереження української мови включилися нащадки видатних діячів української культури. Серед них Поліна Довженко, Зоя Коцюбинська-Юхименко, Леся Кропивницька, Віра Нечуй-Левиць-

ка, Остап Лисенко, Назар Тобілевич. 20 травня 1968 роки вони звернулися з листом до ЦК Компартії України у якому виклали свою позицію щодо тогочасного стану української мови⁶, а син Івана Франка Тарас у листі до газети "Правда" датованого 6 вересня 1956 року підкреслював, що заміна українських шкіл російськими є не тільки прямий випад проти мови братнього народу, а й замах на українську мову і не може бути розцінено як прихильне ставлення до розвитку української культури⁷.

Турботою про відродження української мови була пронизана діяльність клубів творчої молоді. У Києві, наприклад, ініціатором створення клубу творчої молоді стали молоді талановиті митці Лесь Танюк, Людмила Семикіна, Галина Севрук, Віктор Зарецький, Алла Горська. Вони у рамках роботи клубу започаткували проведення літературних вечорів, зустрічей. Одними з перших пройшли зустрічі за участю В. Симоненка, І. Жиленка, М. Вінграновського, М. Холодного, В. Коротича.

Спроба відкрити клуб творчої молоді у м. Дніпропетровську оцінювалася у доповідній Дніпропетровського КДБ таким чином: "... провели два зборища, на яких обговорювали питання про нібито наявне в Україні нігілістичне ставлення до української мови, літератури і мистецтва, нарікали на те, що численні батьки-українці віддають своїх дітей на навчання у російські школи, що у центрі м. Дніпропетровська багато російських шкіл тощо, що у зв'язку з цим здійснюється русифікація українського населення"⁸.

Як подію небажаного звучання охарактеризували офіційні владні структури засідання гуртка української літератури філологічного факультету Київського університету 13 квітня 1965 року. У ньому взяло участь близько 400 студентів. Особливе занепокоєння вищого політичного керівництва викликало бажання студентів утворити постійний орган для організації проведення диспутів.

Наголосимо, що у зазначений період намагання створити клуби для вирішення національно-культурних проблем робила не тільки

молодь України, але і та, що проживала за її межами. У жовтні 1956 року до постпредства України при уряді СРСР у м. Москві звернувся студент II курсу факультету журналістики МДУ Л. Кореневич, який запропонував створити товариство студентів-українців у Москві. Ця пропозиція налякала вищих керівників так, що для зустрічі з Л. Кореневичем було направлено завідувача відділом науки ЦК КПУ Ф.Д. Овчаренка. У світі про свою поїздку у Москву і зустріч із заявником писалося: "Для обґрунтування своєї попередньої думки Кореневич наводив багато фактів із своєї подорожі, зробленої влітку ц.р. по Україні і де він нібито зустрічав грубе порушення національної політики (відсутність українських шкіл в м. Жданові, Шостці, Глухові; викладання предметів російською мовою у вищих та середніх утворів закладах і т. ін.). Кореневич рішуче настоював на введенні в УРСР єдиної державної мови – української, на забороні викладання в початкових, середніх та вищих школах російською мовою, на виданні книжок та періодичної преси тільки українською мовою, на використанні усіма тими, хто працює в державних установах та партійних органах української мови"⁹.

Ця зустріч завершилася тим, що зав. відділом науки, вузів і шкіл ЦК КПРС В. Кирилін звернув увагу парторганізації та ректорату МДУ на необхідність посилення ідейно-виховної роботи серед студентів національних меншин¹⁰.

Таким чином, у 60х-80х роках на ґрунті турботи про збереження української мови виникає, збагачується формами громадський рух учасниками якого стала інтелігенція, робітництво, студентство і ін. Вони гуртували навколо себе різні верстви населення ідеєю відродження української мови, привертали до цієї проблеми увагу широких кіл громадськості як в Україні так і за її межами. У переважній більшості цей рух діяв в офіційному руслі і робив найголовніше – формував, викристалізовував, будив громадську думку необхідністю дбайливого ставлення до своєї мови, до своєї культури, до своєї історії.

Жанна Шевчук

1 Ільницький Р. Стан і перспективи визвольної справи в Україні / Оцінка "Українського демократичного руху" // Матеріали Конгресу вільної думки Серія А. Збірник. – Мюнхен, 1973; Камінський А. Яка орієнтація?. – Сучасність, 1981; Лисяк-Рудницький І. Політична думка українських радянських дисидентів // Нариси з історії України. – Львів: Меморіал, 1991; Прокоп М. Перспективи опозиції в СРСР і Захід // Сучасність. – 1974. – №2; Клайнер І. Національні проблеми останньої імперії // Національне питання в СРСР очима радянських дисидентів. – Париж, 1978.

2 Баран В. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953-1985 рр. – Львів: МП Свобода, 1992; Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80х. – К.: Либідь, 1995; Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80х рр. XX ст.). – К., 1994; Бажан О. Дисидентство як вияв кризи тоталітарної системи в 60-80х роках) VI Всеукр. наук. конфер. з істор. красн. – Луцьк, 1993; Зайцев Ю. Дисиденти: опозиційний рух 60-80х рр. // Сторінки історії України XX ст. – К. Основа, 1992; Кондрацький А.А. М. Хрущов і дисидентський рух в Україні // М.С. Хрущов і Україна. – К., 1995.

- 3 Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф.1, оп. 25, спр. 159. – Арк. 38.
- 4 Чуйко В. На шляху до остаточного шезання? Доля української книги в суверенній Україні // Літ. Україна. – 1993. – 9 вересня.
- 5 Національні відносини в Україні у ХХ ст. 36. докум. і матер. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 384-385.
- 6 ЦДАГО України. – В.1, оп. 25, спр. 126. – Арк. 64.
- 7 Там само. Оп. 24, спр. 4587. – Арк. 70.
- 8 Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 19, оп. 48, спр. 74. – Арк. 154.
- 9 ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 25, спр. 64. – Арк. 32.
- 10 Там само. – Оп. 24, спр. 4302. – Арк. 112.

